

ДЗЯРЖАЎНАЯ НАВУКОВАЯ ЎСТАНОВА
«ЦЭНТР ДАСЛЕДАВАННЯЎ
БЕЛАРУСКАЙ КУЛЬТУРЫ, МОВЫ І ЛІТАРАТУРЫ
НАЦЫЯНАЛЬнай АКАДЭМІі НАВУК БЕЛАРУСІ»

УДК 392.1(476)«19/20»

**Аўсейчык
Уладзімір Яўгенавіч**

**ЭВАЛЮЦЫЯ ПАХАВАЛЬНА-ПАМІНАЛЬнай АБРАДНАСЦІ
БЕЛАРУСАЎ ПАДЗВІННЯ Ў ХХ – ПАЧАТКУ ХХІ СТАГОДДЗЯ**

Аўтарэферат дысертацыі на саісканне вучонай ступені
кандыдата гістарычных навук

па спецыяльнасці 07.00.07 – этнаграфія, этналогія і антрапалогія

Мінск, 2013

Работа выканана ў Дзяржаўнай навуковай установе «Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі»

Навуковы кіраўнік –

Піліпенка Міхаіл Фёдаравіч, доктар гістарычных навук, прафесар, член-карэспандэнт НАН Беларусі, галоўны навуковы супрацоўнік аддзела нарадазнаўства ДНУ «Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі»

Афіцыйныя апаненты:

Валодзіна Таццяна Васільеўна, доктар філалагічных навук, дацэнт, загадчык аддзела фалькларыстыкі і культуры славянскіх народаў ДНУ «Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі»

Чарнякевіч Ірына Сафронаўна, кандыдат гістарычных навук, выкладчык кафедры сацыяльна-гуманітарных навук УА «Гродзенскі дзяржаўны медыцынскі ўніверсітэт»

Апаніруючая арганізацыя –

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт

Абарона адбудзецца 28 лістапада 2013 года ў 11.00 на пасяджэнні савета па абароне дысертацый Д 01.42.01 пры Дзяржаўнай навуковай установе «Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі» (220072, г. Мінск, вул. Сурганава, 1, корп. 2, п. 302; тэлефон вучонага сакратара: 284-29-24; E-mail: a_hurko@basnet.by).

З дысертацыяй можна азнаёміцца ў бібліятэцы ДНУ «Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі».

Аўтарэферат разасланы 25 кастрычніка 2013 года.

Вучоны сакратар
савета па абароне дысертацый
доктар гістарычных навук, дацэнт

Г. І. Каспяровіч

УВОДЗІНЫ

Ва ўмовах глабалізацыі і мадэрнізацыі беларускага грамадства актуальнае значэнне мае вывучэнне эвалюцыі традыцыйнай культуры. Важнай часткай традыцыйнай культуры з'яўляецца пахавальна-памінальная абраднасць. Яна надзвычай інфармацыйная, вельмі важная для вывучэння этнічных працэсаў. Пахавальна-памінальная абраднасць беларусаў не з'яўляецца аднароднай на ўсёй тэрыторыі Беларусі. У розных рэгіёнах краіны гэта частка культуры мае свае асаблівасці. Яны характэрны і для Падзвіння, але да гэтага часу не былі вывучаны. Не была даследавана эвалюцыя пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння ў XX – пачатку XXI ст., не прааналізавана дынаміка змен, фактары, што паўплывалі на гэтыя працэсы, сучасны стан функцыянавання абрадаў. Храналагічныя межы даследавання вызначаюцца перыядам XX – пачаткам XXI ст. У гэты час адбыліся істотныя змены ў пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння.

Крыніцамі дысертацыйнага даследавання з'яўляюцца матэрыялы этнаграфічных экспедыцый, праведзеных на Падзвінні ў XX – пачатку XXI ст., статыстычныя даныя, матэрыялы перыядычнага друку, мемуарная літаратура, архіўныя матэрыялы.

У дысертацыі прыменены параўнальна-гістарычны, гістарычна-генетычны, структурна-функцыянальны метады, метады картаграфавання, метады палявых этнаграфічных даследаванняў (апытанне, уключанае назіранне).

АГУЛЬНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА РАБОТЫ

Сувязь работы з буйнымі навуковымі праграмамі і тэмамі

Тэма дысертацыі адпавядае прыярытэтнаму накірунку фундаментальных навуковых даследаванняў 10.1 «Тэарэтычнае абгрунтаванне шляхоў удасканалення беларускай мадэлі грамадскага развіцця і захавання нацыянальнай ідэнтычнасці ў кантэксце сусветных сацыяльных, эканамічных, палітычных і культурных працэсаў: вывучэнне фундаментальных праблем развіцця нацыянальных рыс рэгіянальнай і лакальнай разнастайнасці беларускай культуры» (зацверджаны пастановай Прэзідыума Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі ад 31 жніўня 2006 г. № 418), а таксама прыярытэтнаму накірунку фундаментальных і прыкладных навуковых даследаванняў Рэспублікі Беларусь на 2011–2015 гг., зацверджаных пастановай Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь ад 19 красавіка 2010 г. п. 11.8. «Комплекснае вывучэнне праблем

мастацтва, этнічных працэсаў і народнай творчасці ў сучасным беларускім грамадстве».

Аўтар дысертацыі прымаў удзел у працы па навуковых тэмах: «Аб’екты сакральнай тапаграфіі ў сістэме духоўнай культуры беларусаў Полацкага Падзвіння XX – пачатку XXI стагоддзя», распрацаванай на кафедры айчыннай і ўсеагульнай гісторыі Установы адукацыі «Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт» (УА «ПДУ») (нумар дзяржаўнай рэгістрацыі ГР 20091311); «Антрапацэнтрызм і анімізм як аснова мадэлявання свету ў традыцыйнай культуры беларусаў», якая распрацавана УА «ПДУ» сумесна з Дзяржаўнай навуковай установай «Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі» (нумар дзяржаўнай рэгістрацыі Г 110Б-023).

Мэта і задачы даследавання

Мэта дысертацыі – прасачыць эвалюцыю пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння ў XX – пачатку XXI ст.

Для паспяховага дасягнення гэтай мэты неабходна вырашыць наступныя *задачи*:

- 1) вызначыць фактары эвалюцыі пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння ў 1901–1980 гг.;
- 2) прасачыць дынаміку і раскрыць асноўныя напрамкі змен у пахавальна-памінальнай абраднасці ў 1901–1980 гг.;
- 3) ахарактарызаваць сучасны стан пахавальнай і памінальнай абраднасці;
- 4) выявіць лакальныя адрозненні ў пахавальна-памінальнай абраднасці ў межах Падзвіння.

Аб’ектам даследавання з’яўляюцца беларусы Падзвіння. *Прадмет* даследавання – эвалюцыя пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння ў XX – пачатку XXI ст.

Асноўныя палажэнні дысертацыі, якія выносяцца на абарону

1. Эвалюцыя пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння ў 1901–1980 гг. была абумоўлена ў значнай ступені ўздзеяннем ідэалогіі, дзяржаўнай палітыкі на культуру, эканамічных пераўтварэнняў, урбанізацыі і міграцыі насельніцтва, зменаў у сацыяльнай структуры беларускага грамадства, павышэннем адукацыйнага ўзроўню, зніжэннем ролі традыцыйных спосабаў трансляцыі культурнага вопыту, у тым ліку і рытуалу, уздзеяннем пісьмовай (кніжнай) культуры і сродкаў масавай інфармацыі, зменаў мадэлі штодзённага жыцця, маштабнымі гістарычнымі падзеямі. Уздзеянне ўсіх гэтых фактараў адбывалася комплексна. Фактары эвалюцыі пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння ў 1901–1980 гг. вылучаны ўпершыню.

2. Змены ў пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння ў 1901–1980 гг. адбываюцца ў тыпах абрадаў (узнікненне і распаўсюджанне грамадзянскіх пахавальна-памінальных рытуалаў), іх структуры (з’яўленне новых частак), а таксама ў асобных элементах. У эвалюцыі пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння ў 1901–1980 гг. вылучаюцца два асноўныя этапы. Першы этап ахоплівае перыяд з пачатку XX ст. і да канца 1940-х гг. На гэтым этапе з’яўляюцца новыя формы пахавальных і памінальных абрадаў. Другі этап храналагічна займае 1950–1980-я гг. Для яго характэрна пашырэнне грамадзянскіх пахавальна-памінальных абрадаў, памяншэнне колькасці царкоўных пахаванняў і памінак, знікненне з абраднасці шэрагу традыцыйных элементаў, з’яўленне новых. У дысертацыі ўпершыню прасочана дынаміка, вылучаны этапы і раскрыты асноўныя напрамкі змен у пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння ў 1901–1980 гг.

3. Сучасная пахавальная абраднасць беларускага насельніцтва Падзвіння ўключае элементы грамадзянскай і царкоўнай. Структура пахавальнага абраду захоўвае паслядоўнасць традыцыйнага. З абраднасці знікае шэраг традыцыйных элементаў. Старыя прадметы замяняюцца новымі, якія адрозніваюцца ад папярэдніх матэрыялам і формамі. У сучаснай памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння захоўваюцца асноўныя «індывідуальныя» памінкі (на трэці, саракавы (у каталіцкага насельніцтва – трыццаты) дні, гадавіну з дня смерці) і каляндарныя (у праваслаўнага насельніцтва на Вялікдзень, Радаўніцу, Тройцу, восеньскія Дзяды, у каталіцкага ў Задушны Дзень), сталі традыцыйнай некаторыя грамадзянскія памінанні (асабліва памінанне загінуўшых у час Вялікай Айчыннай вайны). У наш час адбываецца спрашчэнне і ўніфікацыя каляндарных і індывідуальных памінальных абрадаў. Сучасны стан пахавальнай і памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння прааналізаваны ўпершыню.

4. У межах Падзвіння ў пахавальнай і памінальнай абраднасці беларусаў існуюць лакальныя адрозненні. Яны праяўляюцца ў назвах абрадаў і асобных элементаў, часе іх правядзення, розных суадносінах элементаў абрадаў, складзе абрадавых дзеянняў, матэрыяльнай атрыбутыцы, семантыцы, уяўленнях і прадпісаннях. У большай ступені лакальная своеасаблівасць праяўляецца ў каляндарных памінальных абрадах, у меншай ступені – у пахавальнай абраднасці і прыватных памінках. Больш істотныя лакальныя адрозненні характэрны для пахавальна-памінальнай абраднасці беларускага праваслаўнага насельніцтва. У беларусаў каталіцкага веравызнання яна больш аднародная. Лакальная разнастайнасць пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння ў сучасны перыяд менш выражана. У дысертацыі ўпершыню выяўлены лакальныя адрозненні ў пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння.

Асабісты ўклад саіскальніка

Дысертацыя з'яўляецца самастойным даследаваннем і змяшчае вынікі, атрыманыя на падставе ўласнага аналізу. Упершыню ў айчыннай этналогіі ўсебакова прасочана эвалюцыя пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння ў XX – пачатку XXI ст. На аснове комплексу крыніц вызначаны фактары эвалюцыі, прасочана дынаміка і раскрыты асноўныя напрамкі змен у пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння, ахарактарызаваны яе сучасны стан, выяўлены лакальныя адрозненні ў пахавальных і памінальных абрадах беларусаў Падзвіння. У дысертацыі выкарыстаны матэрыялы, зафіксаваныя саіскальнікам у ходзе палявых этнаграфічных экспедыцый, праведзеных на тэрыторыі Падзвіння ў 2005–2012 гг.

Апрабацыя вынікаў дысертацыі

Палажэнні дысертацыі апрабаваны аўтарам у дакладах на наступных канферэнцыях: Рэспубліканскай навукова-практычнай канферэнцыі студэнтаў, аспірантаў і маладых навукоўцаў «III Машэраўскія чытанні» (Віцебск, 2009); Міжнароднай навуковай канферэнцыі «Віцебшчына краязнаўчая» (Віцебск, 2009); Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі «Этнакультурнае развіццё Беларусі ў XIX – пачатку XX ст.» (Мінск, 2010); IV Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі «Аўтэнтычны фальклор: праблемы вывучэння, захавання, пераймання» (Мінск, 2010); Навукова-практычнай канферэнцыі «Народная культура Віцебшчыны: вывучэнне, ахова і папулярызаванне», прысвечанай 165-годдзю з дня нараджэння М. Нікіфароўскага (Віцебск, 2010); IV Навукова-практычнай канферэнцыі «Лепельскія чытанні» (Лепель, 2010); Міжнароднай навуковай канферэнцыі «Нацыянальная культура і мастацтва Беларусі ў еўрапейскім кантэксце» (Мінск, 2010); IV Міжнароднай навуковай канферэнцыі «Гендар і праблемы камунікатыўных паводзінаў» (Полацк, 2010); Міжнароднай навуковай канферэнцыі «Беларускае Падзвінне: вопыт, метадыка і вынікі палявых і міждысцыплінарных даследаванняў (да 160-годдзя з дня нараджэння А. П. Сапунова)» (Полацк, 2011); Міжнароднай навуковай канферэнцыі «Полацк у гісторыі і культуры Еўропы» (Полацк, 2012); VII Міжнароднай навуковай канферэнцыі «Аўтэнтычны фальклор: праблемы захавання, вывучэння, успрымання» (Мінск, 2013); Міжнароднай навуковай канферэнцыі «Традыцыі і сучасны стан культуры і мастацтваў» (Мінск, 2013).

Апублікаванасць вынікаў дысертацыі

Вынікі даследавання былі апублікаваны ў 6 артыкулах у навуковых выданнях, уключаных у Пералік навуковых выданняў Рэспублікі Беларусь для

апублікавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў, і 13 іншых публікацыях. Агульны аб'ём артыкулаў у навуковых выданнях, уключаных у Пералік навуковых выданняў Рэспублікі Беларусь для апублікавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў, склаў 5,4 аўтарскага аркуша, агульны аб'ём усіх публікацый саіскальніка – 11,4 аўтарскага аркуша.

Структура і аб'ём дысертацыі

Дысертацыя складаецца з уводзін, агульнай характарыстыкі работы, чатырох глаў, заключэння, бібліяграфічнага спісу, дадатку. Аб'ём тэкставай часткі дысертацыі – 102 старонкі, агульны аб'ём – 132 старонкі; 5 старонак займае дадатак, які ўключае 5 карт. Бібліяграфічны спіс разам з публікацыямі саіскальніка складае 303 назвы.

АСНОЎНЫ ЗМЕСТ ДЫСЕРТАЦЫІ

У **главе 1 «Аналітычны агляд літаратуры, крыніцы і метады»** разгледжаны навуковыя працы, прысвечаныя вывучэнню пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння XX – пачатку XXI ст., ахарактарызаваны крыніцы дысертацыі, вызначаны метады даследавання.

Розныя аспекты пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння ў XX – пачатку XXI ст. адлюстраваны ў працах айчынных і замежных аўтараў. Працы адрозніваюцца падыходамі, суадносінамі эмпірычнага і тэарэтычнага кампанентаў, задачамі і метадыкай даследавання.

У пачатку XX ст. у этнаграфічных даследаваннях пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння пераважаў збор, першасная апрацоўка і публікацыя этнаграфічных матэрыялаў. У гэты час надрукаваны этнаграфічныя нарысы А. Р. Пшчолкі аб беларусах Лепельшчыны. Пытанні пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння закраналіся ў абагульняючых працах аб беларускім этнасе. У працы Я. Х. Карскага «Беларусы» (1916 г.) і дзявятым томе выдання «Расія. Поўнае геаграфічнае апісанне нашай Айчыны» (1905 г.) ахарактарызаваны некаторыя лакальныя асаблівасці дадзенай часткі культуры беларусаў Падзвіння. Публікацыя фактычных этнаграфічных матэрыялаў па пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння працягваецца ў 1920-я гг. у працах В. Ю. Ластоўскага і А. А. Шлюбскага.

Новы этап у даследаванні беларускай пахавальна-памінальнай абраднасці пачаўся ў 1960-я гг. Асаблівасці функцыянавання пахавальных і памінальных абрадаў беларусаў у 1950–1980-я гг. разглядалі А. І. Залескі,

У. М. Іваноў, А. А. Мялешка, А. М. Міцкевіч, Г. І. Дулеба. Пытанні эвалюцыі пахавальных галашэнняў і іх лакальнай разнастайнасці закраналіся ў працах М. Я. Грынבלата, К. П. Кабашнікава, А. С. Фядосіка, З. Я. Мажэйка. Падсумаваннем вопыту вывучэння пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў стала публікацыя ў 1986 г. у серыі «Беларуская народная творчасць» зборніка «Пахаванні. Памінкі. Галашэнні». Аналізам пахавальных галашэнняў беларусаў займаецца Т. Б. Варфаламеева. Яна вылучыла іх лакальныя комплексы ў межах Падзвіння.

Тэматыка даследаванняў па пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння ў сучасным беларускім нарадазнаўстве стала больш разнастайнай. Змены ў пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў на працягу XX ст. закранае ў сваіх працах Т. І. Кухаронак. Навуковец У. М. Сысоў разгледзеў змяненні ў асобных кампанентах пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў, ахарактарызаваў яе некаторыя лакальныя асаблівасці ў межах Падзвіння. Эвалюцыя семантыкі мемарыяльных помнікаў беларусаў Падзвіння і іх лакальныя рысы разгледжаны ў працах М. Ф. Раманюка, С. У. Грунтова, У. А. Лобача. Традыцыі ўшанавання продкаў у культуры беларусаў, асаблівасці іх трансфармацыі даследавала В. М. Шарая. Гістарыяграфію па пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў у XIX–XX стст. прааналізавала Н. Я. Луйгас. Пераемнасць абрадавай традыцыі ўшанавання продкаў у гарадской сям’і беларусаў у апошняй трэці XX – пачатку XXI ст. даследавала І. І. Калачова. У сувязі з аналізам старажытных асабістых імён Ю. А. Гурская разглядала абрад Стаўроўскія Дзяды ў беларусаў Докшыччыны. Некаторыя лакальныя асаблівасці каляндарнай памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння даследваны ў працах А. Ю. Лозкі, У. А. Васілевіча, В. Д. Ліцьвінкі, А. С. Ліса.

Цікавасць да пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння праяўлялі замежныя даследчыкі. Лакальныя асаблівасці пахавальных і памінальных абрадаў паўночна-ўсходняй часткі Вілейскага раёна разгледжаны Ф. Сяліцкім. Сучасны стан функцыянавання памінальнай абраднасці беларусаў в. Відзы Браслаўскага раёна прааналізавала І. Хадароўска. Даследчыца Т. А. Лістова разгледзела пахавальна-памінальную абраднасць руска-беларускага памежжа. Яна вылучыла некаторыя асаблівасці яе трансфармацыі ў XX – пачатку XXI ст. і лакальныя адрозненні.

Крыніцамі дысертацыйнага даследавання з’яўляюцца матэрыялы этнаграфічных экспедыцый, праведзеных на Падзвінні ў XX – пачатку XXI ст., статыстычныя даныя, матэрыялы перыядычнага друку, мемуарная літаратура. Сярод неапублікаваных (архіўных) матэрыялаў значнае месца займаюць уласныя палявыя запісы і назіранні аўтара, зробленыя на тэрыторыі Падзвіння. Саіскальнікам праведзены экспедыцыі ў Бешанковіцкім, Верхнядзвінскім,

Глыбоцкім, Докшыцкім, Мёрскім, Пастаўскім, Ушацкім, Чашніцкім, Шумілінскім раёнах Віцебскай вобласці.

Пры даследаванні праблемы аўтар кіраваўся прынцыпамі гістарызму, комплекснасці і сістэмнасці. Для аналізу матэрыялу ў дысертацыі выкарыстаны даследчыцкі вопыт У. А. Васілевіча, Т. Б. Варфаламеевай, Т. І. Кухаронак, У. М. Сысова, В. М. Шарай, А. К. Байбурына, В. А. Седаковай, М. І. Талстога, С. М. Талстой, С. А. Токарава.

У напісанні працы былі прыменены агульнанавуковыя метады (індукцыя, дэдукцыя) і спецыяльныя навуковыя метады (параўнальна-гістарычны, гістарычна-генетычны, структурна-функцыянальны, метады картаграфавання, метады палявых этнаграфічных даследаванняў – апытанне, уключанае назіранне). Параўнальна-гістарычны метады дазволіў прасачыць змены ў пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння на розных этапах яе развіцця, выявіць лакальныя адрозненні ў пахавальных і памінальных абрадах у межах рэгіёна. З дапамогай гістарычна-генетычнага метады прасочана дынаміка змен у пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння, разгледжаны асобныя элементы ў працэсе іх развіцця. Структурна-функцыянальным метадам даследаваны функцыі асобных элементаў і выяўлена сувязь паміж імі. Для вызначэння арэалаў бытавання каляндарных памінальных абрадаў у дысертацыі прыменены метады картаграфавання. Этнаграфічныя матэрыялы сабраны метадамі палявых этнаграфічных даследаванняў – апытаннем і ўключаным назіраннем.

Такім чынам, у этнаграфічных працах аб пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння значнае месца займаў збор, першасная апрацоўка і публікацыя матэрыялаў. Эвалюцыя пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння ў XX – пачатку XXI ст. не была разгледжана, не вызначаны фактары эвалюцыі, не даследавана дынаміка змен пахавальна-памінальнай абраднасці ў гэты перыяд, не прааналізаваны яе сучасны стан, не вывучаны лакальныя адрозненні ў пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння.

Другая глава «Змены ў пахавальна-памінальнай абраднасці ў 1901–1980-я гг.» складаецца з двух раздзелаў. У раздзеле **3.1 «Фактары эвалюцыі»** вызначаны рухаючыя сілы эвалюцыі пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння ў 1901–1980-я гг. Важным фактарам, які выклікаў змены ў пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння, з’яўляецца ўплыў ідэалогіі і дзяржаўнай палітыкі. Найбольш моцнае іх уздзеянне праявілася пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі. Мерапрыемствы савецкай улады 1920–1980-х гг., якія аказалі ўплыў на пахавальна-памінальную абраднасць беларусаў, падзяляюцца на тры асноўныя групы: прапаганда новых грама-

дзянскіх абрадаў; дзейнасць дзяржаўных органаў, партыйных структур і грамадскіх устаноў па распрацоўцы і ўвядзенні новых абрадаў; абмежаванне і забарона ў адносінах правядзення традыцыйных абрадаў, якія мелі рэлігійную афарбоўку. Эвалюцыя абраднасці беларусаў была абумоўлена эканамічнымі пераўтварэннямі. У якасці аднаго з фактараў выступае змена сферы працоўнай дзейнасці значнай часткі насельніцтва, пераход ад пераважна сельскагаспадарчай (земляробчай) працы да працы на прамысловых прадпрыемствах, на транспарце, у сферы культуры. Гэта выклікала аслабленне ролі каляндарных абрадаў, у тым ліку і памінальных, у жыцці беларускага насельніцтва. Адбываецца змяненне тэрмінаў правядзення некаторых абрадавых дзеянняў, іх дэсемантызацыя і дэрытуалізацыя. На эвалюцыю пахавальна-памінальнай абраднасці паўплывала развіццё вытворчасці. Яно выклікала шырокае выкарыстанне ў абраднасці прамысловых тавараў, якія замянілі прадметы традыцыйнага ўжытку. З пахавальных і памінальных абрадаў зніклі абрадавыя дзеянні, уяўленні і прадпісанні, звязаныя з вырабам гэтых прадметаў. Змены ў пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння абумоўлены таксама ўрбанізацыяй і міграцыяй насельніцтва. Вынікам урбанізацыі і міграцыі насельніцтва было ўзаемадзеянне розных традыцый. Стварэнне змешаных сем'яў суправаджалася з'яўленнем новых форм абраднасці. На эвалюцыю пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння паўплывалі змены ў сацыяльнай структуры грамадства. Са знікненнем шляхецкага са слоўя пахавальна-памінальнай абраднасць беларусаў становіцца больш аднароднай. Істотным фактарам, які паўплываў на змены ў пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння, было павышэнне адукацыйнага ўзроўню насельніцтва. Зменшылася роля вуснай формы трансляцыі інфармацыі. Рытуал як адзін з галоўных механізмаў памяці страціў свае пазіцыі. Спосабы перадачы інфармацыі значна ўскладніліся. Важнае значэнне набылі сродкі масавай інфармацыі. Яны не толькі перадавалі інфармацыю, але і садзейнічалі далучэнню да пэўных культурных традыцый, у тым ліку і да абрадаў. Адным з фактараў эвалюцыі пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння з'яўляецца пераход ад традыцыйнай (калектыўнай) мадэлі жыцця да індывідуальнай. Павялічыўся тэрмін памінання асобнага памерлага і колькасці памінак па ім, змяніўся характар каляндарных памінальных абрадаў (адбылася іх «індывідуалізацыя»). Важнымі фактарамі, якія аказалі ўплыў на змены ў пахавальна-памінальнай абраднасці, сталі рэвалюцыі пачатку ХХ ст., Першая сусветная і Вялікая Айчынная войны.

У раздзеле 2.2 «**Дынаміка змен у пахавальна-памінальнай абраднасці**» прасочана дынаміка змен у пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння на працягу 1901–1980-х гг., раскрыты іх асноўныя на-

прамкі. У гэты перыяд пахавальныя і памінальныя абрады развіваліся ў новых умовах і зведалі шмат перамен. У сувязі з рэвалюцыйнымі падзеямі 1905–1907-х гг. на тэрыторыі Падзвіння бытаваў тып пахавальнага абраду «пахаванні-дэманстрацыі». Па такім абрадзе хавалі загінуўшых рэвалюцыянераў. «Пахаванні-дэманстрацыі» адбываліся ў час кастрычніцкіх падзей 1905 г. у Віцебску і Полацку. Змены тычыліся публічнай часткі абраду – пахавальнай працэсіі на могілкі. Характэрнай рысай грамадзянскіх пахавальных шэсцяў у Полацку і Віцебску стала прамаўленне воклічаў, спяванне рэвалюцыйных песень, наяўнасць духавага аркестра, сцягоў, вянкаў і транспарантаў, прымяненне матэрыяльнай атрыбутыкі чырвонага колеру. Загінуўшых рэвалюцыянераў паміналі ў ходзе вулічных выступленняў, колькасць якіх узрасла пасля Лютаўскай рэвалюцыі 1917 г. Значныя змены адбыліся ў пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі. У пачатку 1920-х гг. з’яўляюцца пахаванні па новым грамадзянскім («чырвоным») рытуале. Грамадзянскія пахаванні працягвалі захоўваць структуру традыцыйнага абраду. Новыя «чырвоныя» пахаванні праводзілі без удзелу святароў. Са структуры абраду выпалі элементы, якія мелі рэлігійны характар, у прыватнасці рэлігійная атрыбутыка. У першыя паслякастрычніцкія гады памінаўшых загінуўшых рэвалюцыянераў адбываецца ў час мітынгаў і дэманстрацый, прымеркаваных да гадавін Кастрычніцкай рэвалюцыі. У 1920–1930-я гг. грамадзянскія пахаванні і памінальныя ўрачыстасці (памінаўшых «жалнераў», якія загінулі ў час савецка-польскай вайны, урачыстыя пахаванні знакамітых асоб, грамадзянскія ўшанаванні нацыянальных дзеячаў у асяроддзі беларускай інтэлігенцыі) праводзілі ў Заходняй Беларусі, якая ў гэты перыяд уваходзіла ў склад Польшчы. Змены ў пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння адбыліся і ў час Вялікай Айчыннай вайны. Яны закранулі структуру абраду (выключэнне з яго асобных частак і элементаў), комплекс рэгламентацый, змест пахавальных галашэнняў. Гэтыя змены бытавалі толькі ў ваенны час. З сярэдзіны ХХ ст. стала традыцыяй памінаўшых ахвяр, загінуўшых у час вайны. У другой палове ХХ ст. шырокае распаўсюджанне атрымалі грамадзянскія пахавальныя і памінальныя абрады. Змяняецца колькасць пахаванняў і памінаўшых у адпаведнасці з царкоўным рытуалам (з сярэдзіны 1980-х гг. характэрна адваротная тэндэнцыя). З традыцыйных пахавальных і памінальных абрадаў знікаюць такія кампаненты, як выраб труны, пашыў памерламу адзення, і пашыраюцца новыя (некралог, хвіліна маўчання, наяўнасць духавага аркестра), шырока выкарыстоўваецца новая абрадавая атрыбутыка (вянкі, бетонныя і металічныя надмагіллі).

Глава 3 «Пахавальна-памінальная абраднасць беларусаў Падзвіння ў канцы XX – пачатку XXI ст.» складаецца з двух раздзелаў. У раздзеле **3.1 «Пахавальная абраднасць на сучасным этапе»** дадзена характарыстыка пахавальнай абраднасці беларусаў Падзвіння ў гэты перыяд. Сучасная пахавальная абраднасць беларусаў з’яўляецца складаным культурным феноменам. Яна ўключае элементы царкоўнага і грамадзянскага пахавання. У пахавальнай абраднасці ўзаемадзейнічаюць кампаненты традыцыйнай і прафесійнай культуры, суіснуюць элементы, якія ўзніклі ў розныя перыяды. Яна захавала шмат традыцыйных элементаў. Бытуе шэраг прыкмет, якія нібыта прадвешчаюць смерць чалавека (крык савы, завыванне сабакі, трэск столі). У рэгіёне распаўсюджана традыцыя адразу пасля смерці завешваць у хаце ўсе люстэркі, спыняць гадзіннікі. Строгія прадпісанні захоўваюцца ў абрадавых дзеяннях, звязаных з абмываннем і апрананнем памерлага. Шырока бытуе традыцыя класці ў труну памерламу яго асабістыя рэчы, якія, як лічыцца, спатрэбяцца на «тым» свеце. Паводле меркавання вясковых жыхароў Падзвіння, памерлы абавязкова павінен «пераначаваць» у сваёй хаце. Увесь гэты час каля яго пастаянна хто-небудзь знаходзіцца. Асаблівая ўвага ў час пахавальнага абраду надаецца провадам памерлага на могілкі. Да нашага часу ў асяроддзі вясковага беларускага насельніцтва Падзвіння захавалася традыцыя абсяваць памерлага зернем пры вынасе яго з хаты. Існуе забарона абганяць пахавальную працэсію. Строгія прадпісанні тычацца яе пабудовы. Шэраг традыцыйных рысаў ёсць у памінальнай трапезе, якая адбываецца ў дзень пахавання (наяўнасць абавязковых рытуальных страў, чаркі і талеркі для памерлага). Нягледзячы на вялікую ўстойлівасць традыцый у пахавальнай абраднасці, у сучасны перыяд пад уплывам розных фактараў з яе знік шэраг элементаў і абрадавых частак (сімвалічныя спосабы апавяшчэння пра смерць, кіданне манет у магілу, выкарыстанне традыцыйнага пахавальнага транспарта і інш.). Зніклі ранейшыя прадпісанні з пахавальнага абраду самагубцаў, нехрышчоных дзяцей, памерлых, якіх пры жыцці лічылі чараўнікамі. У той жа час у сучасны пахавальны абрад трывала ўвайшлі новыя кампаненты (працяглыя і красамоўныя прамовы над магілай, аб’ява ў друку аб смерці, ускладанне вяноў на магіле і інш.).

У раздзеле **3.2 «Асаблівасці сучаснай памінальнай абраднасці»** ахарактарызаваны сучасны стан памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння. У комплексе памінальных урачыстасцей беларусаў Падзвіння вылучаюцца дзве групы: традыцыйныя памінальныя абрады (памінкі на працягу года з дня смерці і каляндарныя) і грамадзянскія памінальныя рытуалы (ушанаванні загінуўшых у час войнаў, памерлых вядомых і заслужаных дзеячаў). У наш час сярод беларусаў Падзвіння найбольшае распаўсюджанне па-ранейшаму мае

традыцыйная памінальная абраднасць. Для сучаснага стану традыцыйнай памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння характэрна сціранне межаў паміж агульнымі памінкамі (памінанне ўсіх памерлых продкаў) і індывідуальнымі (памінанне канкрэтнага памерлага), адбываецца павелічэнне колькасці апошніх. У рэгіёне сустракаецца архаічная традыцыя памінаць памерлага ўжо на наступны дзень пасля пахавання. Яна ў некаторых месцах яшчэ захоўвае назву «будзіць памерлага». Асабліва важнымі ў цыкле прыватных памінанняў праваслаўных беларусаў лічацца памінкі на саракавы дзень (у католікаў – на трыццаты). Памерлага памінаюць таксама праз год пасля смерці. Для сучаснай індывідуальнай памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння характэрна тэндэнцыя да ўніфікацыі абрадавых дзеянняў розных памінак, прывядзення іх да агульнай структуры. У заходняй і цэнтральнай частцы Падзвіння захоўваецца абрад Прыкладзінаў, які завяршае цыкл прыватных памінальных абрадаў на могілках. У сучасны перыяд абрад існуе ў значна рэдукаваным выглядзе. Не страціла свайго значэння спраўленне жалобы па памерлым на працягу года з дня смерці. Яно праяўляецца ў нашэнні адзення цёмных колераў, асабліва сцягах святкавання каляндарных свят, забароне на ўдзел у розных забавах. Адною з рыс сучаснай памінальнай абраднасці з’яўляецца ўстаноўка помнікаў або знакаў на месцах дарожных аварый і рэгулярнае іх наведванне. Важнае значэнне ў структуры традыцыйнай памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння па-ранейшаму маюць каляндарныя памінкі. Асабліва гэта тычыцца памінання памерлых продкаў у веснавы перыяд – на Вялікдзень і Радаўніцу. На Падзвінні ў сучасны перыяд распаўсюджана памінанне памерлых праваслаўнымі беларусамі на Тройцу. У цыкле каляндарных памінальных абрадаў беларусаў Падзвіння важнае месца па-ранейшаму займае абрадавы комплекс Дзяды. Асаблівай урачыстасцю вызначаюцца восеньскія (Дзмітраўскія) Дзяды. На тэрыторыі Падзвіння памінанне продкаў беларусамі праваслаўнага веравызнання адбываецца і ў іншыя каляндарныя святы (Спас, Вербніца). Беларускае каталіцкае насельніцтва рэгіёна памінае памерлых у дзень Усіх Святых (1.XI) або ў Задушны Дзень (2.XI). У сучасны перыяд сустракаецца памінанне продкаў беларусамі-католікамі на Радаўніцу.

Глава 4 «Лакальныя адрозненні ў пахавальна-памінальнай абраднасці» складаецца з двух раздзелаў. У раздзеле **4.1 «Лакальныя рысы ў пахавальнай абраднасці»** выяўлены лакальныя асаблівасці ў пахавальнай абраднасці беларусаў Падзвіння. Лакальная варыятыўнасць у пахавальнай абраднасці тычыцца асобных абрадавых дзеянняў, семантыкі, рэгламентацый і прадпісанняў. Агульная структура і парадак абрадавых дзеянняў застаюцца аднолькавымі на тэрыторыі ўсяго рэгіёна. З пахавальнай абраднасцю звязаны прыкметы, якія згодна з традыцыйнымі ўяўленнямі прадказваюць надыход

смерці. У прыкметах «на смерць» беларусаў Падзвіння прасочваюцца агульнабеларускія рысы і мала лакальных асаблівасцей. На Падзвінні традыцыйныя абрадавыя дзеянні пачыналіся яшчэ да смерці чалавека. Каб аблегчыць перадсмяротную агонію паміраючага, выконвалі шэраг сімвалічных дзеянняў. У асобных лакальных традыцыях яны іншы раз адрозніваліся (чалавека клалі на падлогу, падсцілаючы пад яго кажух, адчынялі дзверы і вокны, хворага апраналі ў чыстую бялізну і пераносілі з ложка на лаву, клалі галавой да абразоў). Пасля смерці чалавека выконвалі строга рэгламентаваныя рытуальныя дзеянні. Тушылі свечку, бралі яе з рук памерлага і праводзілі накрыж у паветры. На Глыбоччыне яе абносілі вакол нябожчыка і давалі «*пад нос панюхаць*». Памерламу закрывалі рот, вочы, абкурвалі яго свяцёнамі зёлкамі. Наступныя дзеянні – абмыванне і апрананне памерлага. Для іх характэрны лакальныя адрозненні ў часе, месцы вылівання вады, якой мылі памерлага. Лакальныя адрозненні меліся і ў вырабе труны (у часе і асаблівасцях вырабу). Пахаванне памерлага на Падзвінні адбывалася на другі ці трэці дзень пасля смерці. Лакальная варыятыўнасць характэрна і для пахавальнай працэсіі. Існавалі адрозненні ў структуры пахавальнай працэсіі, рытуальных дзеяннях у час руху яе па вёсцы. Лакальныя рысы выяўлены ў памінальным застоллі (у парадку размяшчэння прысутных за памінальным сталом, паслядоўнасці спажывання страў).

У раздзеле 4.2 «**Лакальныя адрозненні ў памінальнай абраднасці**» ахарактарызавана лакальная варыятыўнасць у памінальнай абраднасці беларускага насельніцтва Падзвіння. Памінанне адбываецца ў пэўныя дні пасля смерці чалавека. У праваслаўнага беларускага насельніцтва Падзвіння прыватныя памінкі ладзяць на трэці, дзвяты, саракавы дні і гадавіну. У рэгіёне існуе варыятыўнасць у назвах гэтых памінак, якая залежыць ад адліку часу пасля смерці па днях або тыднях. У асобных лакальных традыцыях назвы адных і тых жа памінак розняцца. Памінкі на саракавы дзень называюцца «*сарачыны*» («*саракавіны*») або «*шасціны*». Іншы раз памінкі маюць адну назву. Напрыклад, «*трацінамі*» называюць памінкі на трэці дзень ці тыдзень. У беларусаў Падзвіння індывідуальнае памінанне памерлага заканчваецца «*гадавінай*». На Гарадоччыне прыватныя памінанні ладзілі таксама на другую і трэцюю гадавіну пасля смерці. У заходняй і цэнтральнай частках Падзвіння цыкл прыватных памінак завяршаў абрад *Прыкладзіны*. Больш істотная лакальная варыятыўнасць характэрна для каляндарных памінальных абрадаў. Лакальныя адрозненні існуюць у розных кампанентах каляндарнай памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння. Найбольш выразна яны праяўляюцца ў бытаванні ў канкрэтнай мясцовасці асобнага абраду. Так, адметнасцю памінальнай абраднасці беларусаў Докшыччыны з'яўляюцца *Стаўроўскія* і *Верб-*

ныя Дзяды. Лакальная варыятыўнасць у каляндарнай памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння характэрна таксама для назваў абрадаў і асобных яго кампанентаў. Напрыклад, восеньскія Дзяды ў рэгіёне існуюць пад назвамі «Асяніны», «Змітраўка», «Дзмітраўскія» («Змітраўскія») Дзяды. Лакальныя адрозненні праяўляюцца ў наяўнасці ці адсутнасці ў канкрэтным каляндарным памінальным абрадзе асобных частак. У прыватнасці, на Докшыччыне памінальную вячэру на Дзяды завяршалі рытуалам «провадаў» памерлых продкаў, якія, як лічаць, у гэты дзень наведваюць свае хаты. Лакальная варыятыўнасць тычыцца і часу спраўлення абраду ці асобных рытуальных дзеянняў. Так, у заходняй частцы Падзвіння памінаць памерлых прынята ў першы дзень Вялікадня. У в. Радзюкі Шаркаўшчынскага раёна існуе традыцыя памінаць памерлых у чацвер Велікоднага тыдня. Памінальная абраднасць беларусаў Падзвіння каталіцкага веравызнання мае менш лакальных адрозненняў, чым у праваслаўнага насельніцтва. Амаль няма лакальных асаблівасцей у памінках, прымеркаваных да Дня Задушнага. У асобных лакальных традыцыях памінанне памерлых беларускім каталіцкім насельніцтвам Падзвіння адбываецца і ў іншы тэрмін. У католікаў Браслаўшчыны памінкі ладзяць таксама на Зялёныя Свёнткі (Сёмуху). На Пастаўшчыне і Глыбоччыне існуе традыцыя наведваць могількі на Вялікдзень.

ЗАКЛЮЧЭННЕ

Асноўныя навуковыя вынікі дысертацыі

1. Эвалюцыя пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння ў 1901–1980 гг. была абумоўлена ў значнай ступені ўздзеяннем ідэалогіі і дзяржаўнай палітыкі ў культуры – агітацыі і прапаганды, абрадатворчасці, забароны на свабоднае правядзенне традыцыйных абрадаў і адпраўленне рэлігійнага культу, эканамічных пераўтварэнняў, урбанізацыі, перасялення значнай часткі вясковага насельніцтва ў гарады, памяншэння колькасці сельскіх населеных пунктаў, змен ва ўкладзе жыцця ў вёсцы, павелічэння колькасці змешаных у этнічным і канфесійным плане сем’яў, узаемадзеяння лакальных традыцый у выніку міграцыі насельніцтва, змен у сацыяльнай структуры беларускага грамадства (ліквідацыяй саслоўнай структуры, знікненнем некаторых сацыяльных груп), павышэння адукацыйнага ўзроўню, зніжэння ролі традыцыйных спосабаў трансляцыі культурнага вопыту, пісьмовай (кніжнай) культуры і сродкаў масавай інфармацыі, змен мадэлі штодзённага жыцця, маштабных гістарычных падзей (Першай сусветнай і Вялікай Айчыннай войнаў, рэвалюцыі пачатку ХХ ст.). Уздзеянне ўсіх гэтых фактараў адбывалася комплексна [3; 6; 9; 14].

2. Змены ў пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння ў 1901–1980 гг. адбываюцца ў тыпах абрадаў (узнікненне і распаўсюджанне грамадзянскіх пахавальна-памінальных рытуалаў), іх структуры (знікненне адных і з’яўленне другіх частак), а таксама ў асобных элементах. У эвалюцыі пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння ў 1901–1980 гг. вылучаюцца два асноўныя этапы. Першы этап ахоплівае перыяд з пачатку ХХ ст. і да канца 1940-х гг. На гэтым этапе з’яўляюцца новыя формы пахавальных і памінальных абрадаў («пахаванні-дэманстрацыі» і памінанні памерлых у форме мітынгаў у перыяд рэвалюцыі ў пачатку ХХ ст., «чырвоныя» пахаванні і грамадзянскія памінальныя рытуалы ў 1920–1930-я гг.). Змены ў гэты перыяд не былі масавымі, тычыліся канкрэтных катэгорый памерлых, бытавалі пераважна ў гарадскім асяроддзі. Яны амаль не закранулі традыцыйную пахавальна-памінальную абраднасць беларусаў Падзвіння. У рамках гэтага этапу асобна вылучаецца перыяд Вялікай Айчыннай вайны. У час яе з пахавальнага абраду знікае шэраг частак і рэгламентацый, з’яўляюцца новыя тыпы пахавання. Гэтыя змены бытавалі толькі ў ваенны час. Другі этап храналагічна займае 1950–1980-я гг. Для яго характэрна пашырэнне грамадзянскіх пахавальна-памінальных абрадаў, памяншэнне колькасці царкоўных

пахаванняў і памінак, знікненне з абраднасці шэрагу традыцыйных элементаў, з'яўленне новых [6; 14].

3. Сучасная пахавальная абраднасць беларускага насельніцтва Падзвіння ўключае элементы грамадзянскай і царкоўнай. Структура сучаснага пахавальнага абраду захоўвае паслядоўнасць традыцыйнага. З абраднасці знікае шэраг традыцыйных элементаў. Старыя прадметы замяняюцца новымі, якія адрозніваюцца ад папярэдніх матэрыялам і формамі. У сучаснай памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння вылучаюцца дзве групы абрадаў: традыцыйныя (на працягу года з дня смерці і каляндарныя) і грамадзянскія (звязаныя з ушанаваннем загінуўшых у час войнаў, памерлых вядомых і заслужаных дзеячаў). Для традыцыйнай памінальнай абраднасці ў сучасны перыяд характэрна захаванне асноўных прыватных памінак (на трэці, саракавы (у каталіцкага насельніцтва – трыццаты) дні і гадавіну з дня смерці) і каляндарных. У беларускага праваслаўнага насельніцтва рэгіёна асноўнымі каляндарнымі памінкамі з'яўляюцца Вялікдзень, Радаўніца, Тройца, восеньскія (Дзмітраўскія) Дзяды. Беларусы Падзвіння каталіцкага веравызнання памінаюць памерлых пераважна ў Задушны Дзень (2.XI). У сучасны перыяд адбываецца спрашчэнне і ўніфікацыя памінальных абрадаў беларусаў Падзвіння [2; 4; 5; 7; 8; 9; 10; 11; 12; 13; 15; 16; 17; 18; 19].

4. У межах гістарычна-этнаграфічнага рэгіёна Падзвіння пахавальна-памінальная абраднасць беларусаў мае лакальныя адрозненні. Аналіз яе структуры і зместу дазваляе сцвярджаць аб існаванні значнай лакальнай варыятыўнасці ва ўсіх частках і элементах абрадавага комплексу. Яна характэрна як абрадам, так і асобным абрадавым дзеянням, іх семантыцы, уяўленням і прадпісанням, матэрыяльнай абрадавай атрыбутыцы, а таксама працяўляецца ў назвах абрадаў і асобных элементаў, часе іх правядзення, наяўнасці ці адсутнасці ў канкрэтнай мясцовасці пэўных структурных частак абраду. Найбольш выразна лакальная варыятыўнасць працяўляецца ў каляндарных памінальных абрадах, у той час як у пахавальным абрадзе і прыватных памінках іх менш. У большай ступені лакальная варыятыўнасць характэрна для пахавальна-памінальнай абраднасці беларускага праваслаўнага насельніцтва. У беларусаў каталіцкага веравызнання дадзеная частка культуры больш аднародная. Лакальная разнастайнасць пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння характэрна як у мінулым, так і ў сучасны перыяд, але ў наш час яна менш выражана [2; 4; 5; 7; 8; 15; 17; 18; 19].

Рэкамендацыі па практычным выкарыстанні вынікаў

Вынікі дысертацыйнага даследавання выкарыстаны ў вучэбным працэсе ў Полацкім дзяржаўным універсітэце ў выкладанні курсаў «Этналогія і этнаграфія Беларусі», «Традыцыйная сямейная абраднасць беларусаў: гісторыка-культуралагічны аспект», «Рытуал у традыцыйнай беларускай культуры», «Міфалогія», «Беларускі фальклор», Віцебскім дзяржаўным універсітэце імя П. М. Машэрава ў выкладанні курса «Этналогія і этнаграфія Беларусі».

Вынікі дысертацыйнага даследавання могуць быць выкарыстаны пры напісанні абагульняючых навуковых прац аб беларускім этнасе, адпаведных раздзелаў падручнікаў па этналогіі Беларусі. Вынікі і матэрыялы даследавання могуць быць прыменены ў прафесійнай дзейнасці ўстаноў, якія аказваюць рытуальныя паслугі, у патрыятычным выхаванні.

СПІС ПУБЛІКАЦЫЙ САІСКАЛЬНІКА ПА ТЭМЕ ДЫСЕРТАЦЫІ

Артыкулы ў перыядычных навуковых выданнях, уклучаных у Пералік ВАК Рэспублікі Беларусь

1. Аўсейчык, У. Я. Пахавальна-памінальная абраднасць беларусаў Падзвіння : гістарыяграфія і сучасны стан даследаванняў / У. Я. Аўсейчык // Весн. Полац. дзярж. ун-та. Сер. А. Гуманіт. навукі. – 2009. – № 7. – С. 61–70.

2. Аўсейчык, У. Я. Пахавальна-памінальная абраднасць вясковага беларускага насельніцтва Падзвіння ў канцы XX – пачатку XXI стагоддзя / У. Я. Аўсейчык // Весн. Полац. дзярж. ун-та. Сер. А. Гуманіт. навукі. – 2010. – № 7. – С. 199–210.

3. Аўсейчык, У. Я. Фактары эвалюцыі пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў у XX – пачатку XXI стагоддзя / У. Я. Аўсейчык // Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі / НАН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы ; навук. рэд. А. І. Лакотка. – Мінск, 2010. – Вып. 8. – С. 275–280.

4. Аўсейчык, У. Я. Эвалюцыя пахавання «нячыстых» нябожчыкаў у XX – пачатку XXI стагоддзя (па матэрыялах беларусаў Падзвіння) / У. Я. Аўсейчык // Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі / НАН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы ; навук. рэд. А. І. Лакотка. – Мінск, 2011. – Вып. 11. – С. 317–323.

5. Аўсейчык, У. Я. Восеньскія Дзяды ў беларусаў Падзвіння : рэгіянальныя асаблівасці і лакальныя варыянты / У. Я. Аўсейчык // Весн. Полац. дзярж. ун-та. Сер. А. Гуманіт. навукі. – 2012. – № 9. – С. 35–44.

6. Аўсейчык, У. Я. Дынаміка змен у пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння ў 1-й палове XX ст. / У. Я. Аўсейчык // Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі / НАН Беларусі, Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры ; навук. рэд. А. І. Лакотка. – Мінск, 2012. – Вып. 13. – С. 325–331.

Артыкулы ў зборніках навуковых прац

7. Овсейчик, В. Е. Обряд «Стаўроўскія Дзяды» у беларусов Витебщины / В. Е. Овсейчик // Живая старина. – 2012. – № 3. – С. 29–32.

8. Аўсейчык, У. Я. Абрад Дзяды на Лепельшчыне / У. Я. Аўсейчык // Нарысы гісторыі Лепельшчыны : зб. арт. / уступ. арт. Г. М. Якаўлевай ; пад агульн. рэд. Я. А. Грэбеня, А. У. Стэльмах. – Віцебск, 2012. – С. 59–65.

Матэрыялы навуковых канферэнцый

9. Аўсейчык, У. Я. Пахавальна-памінальная абраднасць як сфера міжэтнічнага і міжканфесійнага ўзаемадзеяння ў сучаснай вёсцы Беларускага Падзвіння (да пастаноўкі праблемы) / У. Я. Аўсейчык // III Машеровские чтения : материалы респ. науч.-практ. конф. студентов, аспирантов и молодых ученых, Витебск, 24–25 мар. 2009 г. / Вит. гос. ун-т. ; редкол. : А. Л. Гладков (гл. ред.) [и др.]. – Витебск, 2009. – История. Белорусская филология. Русская филология. – С. 19–21.

10. Аўсейчык, У. Я. Элементы народнай медыцыны ў пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння (па матэрыялах сучасных этнаграфічных даследаванняў) / У. Я. Аўсейчык // Аўтэнтэчны фальклор : праблемы вывучэння, захавання, пераймання : зб. навук. прац удзельнікаў IV Міжнар. навук.-практ. канф., Мінск, 29–30 крас. 2010 г. / БДУКМ ; рэдкал. : М.А. Мажэйка (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2010. – С. 55–57.

11. Аўсейчык, У. Я. Полаўзроставыя асаблівасці ў традыцыйнай пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння / У. Я. Аўсейчык // Гендер и проблемы коммуникативного поведения : сб. материалов четвертой междунар. науч. конф., Полоцк, 28–29 окт. 2010 г. / Полоцк. гос. ун-т ; редкол. : М. Д. Путрова [и др.]. – Новополоцк, 2010. – С. 93–97.

12. Аўсейчык, У. Я. Традыцыйныя і новыя элементы ў сучаснай пахавальна-памінальнай абраднасці вясковага беларускага насельніцтва / У. Я. Аўсейчык // Роля традыцый народнай культуры ў адраджэнні беларускага сяла : матэрыялы рэсп. навук.-практ. канф., Іванава, 24 вер. 2010 г. / ІМЭФ НАН Беларусі ; гал. рэд. А. І. Лакотка. – Мінск, 2010. – С. 233–238.

13. Аўсейчык, У. Я. Традыцыйныя і новыя элементы ў сучаснай пахавальнай абраднасці вясковага беларускага насельніцтва Падзвіння / У. Я. Аўсейчык // Этнокультурное развитие Беларуси в XIX – начале XX в. : материалы Междунар. науч.-практ. конф., Минск, 19–20 мая 2010 г. / БГУ ; редкол. : Т. А. Новогородский (отв. ред.) [и др.]. – Минск, 2011. – С. 78–84.

14. Аўсейчык, У. Я. Уплыў II сусветнай вайны на пахавальна-памінальную абраднасць беларусаў Падзвіння / У. Я. Аўсейчык // Наука – образованию, производству, экономике : материалы XVI (63) Регион. науч.-практ. конф. преподавателей, научных сотрудников и аспирантов, Витебск, 16–17 мар. 2011 г. / Вит. гос. ун-т им. П. М. Машерова. – Витебск, 2011. – Т. 1. – С. 367–369.

15. Аўсейчык, У. Я. Абрад Стаўроўскія Дзяды на Докшыччыне / У. Я. Аўсейчык // Беларускае Падзвінне : вопыт, метадыка і вынікі палявых і міждысцыплінарных даследаванняў : зб. навук. прац Міжнар. навук.-практ. канф., Полацк, 21–23 красав. 2011 г. : у 2 ч. / Полац. дзярж. ун-т ; пад агульн. рэд. Д. У. Дука, У. А. Лобача. – Наваполацк, 2011. – Ч. 2. – С. 111–123.

16. Овсейчик, В. Е. Традиционные и новые элементы в современной погребальной обрядности белорусского сельского населения Подвинья / В. Е. Овсейчик // Праздники и обряды как феномены этнической культуры : материалы Десятых Санкт-Петербургских этнограф. чтений, Санкт-Петербург, 6–8 дек. 2011 г. / Рос. этнограф. музей ; отв. ред. В. М. Грусман, Е. Е. Герасименко. – СПб., 2011. – С. 345–349.

17. Аўсейчык, У. Я. Асаблівасці памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння на сучасным этапе / У. Я. Аўсейчык // Народная культура Віцебшчыны : вивучэнне, захаванне, папулярызацыя : матэрыялы навук.-практ. канф., прысвеч. 165-годдзю М. Нікіфароўскага, Віцебск, 21 мая 2010 г. / М-ва культуры Рэсп. Беларусь, ДУ «Віцебскі абласны метадычны цэнтр народнай творчасці», УК «Віцебскі абласны краязнаўчы музей» ; рэдкал. : Л. Вакар, Л. Кернажыцкая, В. Шышанаў. – Мінск, 2012. – С. 165–171.

18. Аўсейчык, У. Я. Асаблівасці пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў Полацкага Падзвіння (па этнаграфічных і фальклорных матэрыялах XIX – пачатку XXI ст.) / У. Я. Аўсейчык // Полацк у гісторыі і культуры Еўропы : матэрыялы Міжнар. навук. канф., Полацк, 22–23 мая 2012 г. / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т гісторыі, Полацкі дзярж. ун-т ; рэдкал. : А. А. Каваленя [і інш.] ; навук. рэд., уклад. В. М. Ляўко. – Мінск, 2012. – С. 623–636.

19. Аўсейчык, У. Я. Велікодна-радаўніцкая памінальная абраднасць беларусаў Падзвіння ў канцы XX – пачатку XXI ст. / У. Я. Аўсейчык // Аўтэнтычны фальклор : праблемы захавання, вивучэння, успрымання : бюлетэнь VII Міжнар. навук. канф., Мінск, 26–28 крас. 2013 г. / БДУКМ ; рэдкал. : В. Р. Языковіч (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2013. – С. 115–117.

РЭЗЮМЭ

Аўсейчык Уладзімір Яўгенавіч

Эвалюцыя пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння ў XX – пачатку XXI стагоддзя

Ключавыя словы: эвалюцыя, пахавальна-памінальная абраднасць, беларускі этнас, Падзвінне, пахаванне, памінкі, традыцыйная культура.

Мэта даследавання – прасачыць эвалюцыю пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння ў XX – пачатку XXI ст.

Метады даследавання: параўнальна-гістарычны, гістарычна-генетычны, структурна-функцыянальны, метады картаграфавання, метады палявых даследаванняў (апытанне, уключанае назіранне).

Навуковая навізна вынікаў даследавання: упершыню ў айчыннай этналагічнай навуцы прасочана эвалюцыя пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння ў XX – пачатку XXI ст., сістэматызаваны гістарыяграфія праблемы і крыніцы, выкарыстаны новыя палявыя матэрыялы, частка якіх зафіксавана аўтарам, вызначаны фактары эвалюцыі, прасочана дынаміка і раскрыты асноўныя напрамкі змен у пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння, ахарактарызаваны яе сучасны стан, выяўлены лакальныя адрозненні ў пахавальных і памінальных абрадах беларусаў Падзвіння.

Рэкамендацыі па выкарыстанні: вынікі даследавання выкарыстаны ў вучэбным працэсе ў Полацкім дзяржаўным універсітэце ў выкладанні курсаў «Этналогія і этнаграфія Беларусі», «Традыцыйная сямейная абраднасць беларусаў: гісторыка-культуралагічны аспект», «Рытуал у традыцыйнай беларускай культуры», «Міфалогія», «Беларускі фальклор», Віцебскім дзяржаўным універсітэце імя П. М. Машэрава ў выкладанні курса «Этналогія і этнаграфія Беларусі». Вынікі і матэрыялы дысертацыі могуць быць выкарыстаны пры напісанні абагульняючых навуковых прац аб беларускім этнасе, адпаведных раздзелаў падручнікаў па этналогіі Беларусі, у прафесійнай дзейнасці ўстаноў, якія аказваюць рытуальныя паслугі, у патрыятычным выхаванні.

Галіна выкарыстання: этналогія, гісторыя Беларусі, гістарычнае крэзнаўства.

РЕЗЮМЕ

Овсейчик Владимир Евгеньевич

Эволюция погребально-поминальной обрядности белорусов Подвинья в XX – начале XXI века

Ключевые слова: эволюция, погребально-поминальная обрядность, белорусский этнос, Подвинье, погребение, поминки, традиционная культура.

Цель исследования – проследить эволюцию погребально-поминальной обрядности белорусов Подвинья в XX – начале XXI в.

Методы исследования: сравнительно-исторический, историко-генетический, структурно-функциональный, метод картографирования, методы полевых исследований (метод опроса, включенное наблюдение).

Научная новизна итогов исследования: впервые в отечественной этно-логической науке прослежена эволюция погребально-поминальной обрядности белорусов Подвинья в XX – начале XXI в., систематизированы историография проблемы и источники, использованы новые полевые материалы, часть которых зафиксирована автором, определены факторы эволюции, прослежена динамика и раскрыты основные направления изменений в погребально-поминальной обрядности белорусов Подвинья, охарактеризовано ее современное состояние, выделены локальные отличия в погребальных и поминальных обрядах белорусов Подвинья.

Рекомендации по использованию: итоги исследования использованы в учебном процессе в Полоцком государственном университете в преподавании курсов «Этнология и этнография Беларуси», «Традиционная семейная обрядность белорусов: историко-культурологический аспект», «Ритуал в традиционной белорусской культуре», «Мифология», «Белорусский фольклор», Витебском государственном университете имени П. М. Машерова в преподавании курса «Этнология и этнография Беларуси». Итоги и материалы диссертации могут быть использованы при написании обобщающих научных работ о белорусском этносе, соответствующих разделов учебников по этнологии Беларуси, в профессиональной деятельности учреждений, которые оказывают ритуальные услуги, в патриотическом воспитании.

Область применения: этнология, история Беларуси, историческое краеведение.

SUMMARY

Auseichyk Uladzimir Jaugenavich

The evolution of Belarusians' funeral-memorial ceremonies from Podvinie in XX – the beginning of XXI century

Key words: evolution, funeral-memorial ceremonial, Belarusian ethnos, Podvinie, funeral, wake, traditional culture.

The aim of research – trace the evolution of funeral-memorial ceremonies of Belarusians from Podvinie in the XX – beginning of XXI century.

The methods of research: comparative-historical, historical and genetic, structural and functional methods, method of mapping, methods of field study (interviewing, participant observation).

Scientific novelty of the study results: the evolution of funeral-memorial ceremonies of Belarusians from Podvinie in the XX – beginning of XXI century was traced in the domestic ethnological science for the first time, historiography of the problem and sources are systematized, new field materials are involved in ethnological study, some of which are recorded by the authors, determined the factors, which influenced the changes in the funeral-memorial ceremonies, character of changes is determined and dynamics is traced, the characteristic of the modern state of funeral and memorial ceremonies Belarusians from Podvinie is given, a local variation in this part of Belarusian population's culture within the region is characterized.

Recommended use: results of the study are used in the educational process in the Polotsk State University, teaching courses in «Ethnology and Ethnography of Belarus», «Traditional family rituals Belarusians: Historical and cultural aspect», «Ritual in the traditional Belarusian culture», «Mythology», «Belarusian folklore», Vitebsk State University named after P. M. Masherov in teaching the course «Ethnology and Ethnography of Belarus». Results and materials of the thesis can be used for writing scientific papers generalizing about the Belarusians, the relevant sections of textbooks for Ethnology of Belarus, in the professional activities of agencies that provide funeral services, in patriotic education.

Field of application: ethnology, history of Belarus, local history.